

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ МОТИВУ ТА МОТИВАЦІЇ ВЧИНЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ

БАНДУРКА Сергій Сергійович - доктор філософії, докторант Харківського національного університету внутрішніх справ

DOI 10.32782/EP.2023.2.13

У статті розглянуті психологічно-правові категорії: мотив і мотивація вчинення кримінальних проступків як одного із видів кримінальних правопорушень, передбачених Кримінальним кодексом України. Наголошено на тому, що мотив є обов'язковим чинником при реалізації психічно нормальною людиною своєї поведінки як правомірної, так і протиправної. Зазначено, що в кримінальному праві мотив кримінального правопорушення, у тому числі кримінального проступку є ознакою суб'єктивної сторони складу правопорушення поряд із виною та метою вчинення суспільно небезпечного діяння.

На основі вчення про склад кримінального правопорушення мотив є факультативною ознакою суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення. Показано, що в теорії кримінального права існують різні визначення мотиву кримінального правопорушення, зокрема, як емоційний стан особи, який проявляється у вольових діях, пов'язаних із розумінням необхідності в певній поведінці, бажанні її здійснення; як усвідомлений і конкретно сформований інтерес особи, що обумовив вчинення суспільно небезпечного діяння; як активний стан людської психіки пов'язаний із задоволенням певних потреб антисоціальними діями; як спонукання, мета і цілі, якими керується особа, вчиняючи кримінальне правопорушення та інші.

Аргументовано, що завдяки встановленню мотиву вчинення кримінального правопорушення отримується інформація про потреби,

наміри, прагнення, інтереси, спонукання та цілі, які були в наявності в суб'єкта кримінального правопорушення, про зовнішні фактори, що впливають на суспільно небезпечну поведінку та інші суттєво важливі обставини, що дозволяють правильно у відповідності з кримінальним законодавством класифікувати і кваліфікувати кримінальне правопорушення.

Вказано, що від мотиву кримінального правопорушення необхідно відрізнити мотивацію та мотивування вчинення кримінального правопорушення. Визначено, що під мотивацією кримінального правопорушення слід розуміти внутрішній процес формування, розвитку і реалізації мотиву суспільно небезпечного діяння, яке законом передбачене як кримінальне, показано, що мотивація визріває тривалий час, а мотив проявляється при вчиненні кримінального правопорушення, мотивація включає не тільки мотив, а й інші компоненти мотиваційного середовища особи, зокрема, її потреби, соціальні цінності, почуття, ідеали, наміри, життєві плани тощо.

Мотивування особою вчинення кримінального правопорушення – це її довільне пояснення причин і умов своєї протиправної поведінки, яка проявилася в діянні (дії чи бездіяльності), наслідками якого стало вчинення кримінального правопорушення.

Ключові слова: мотив, мотивація, мотивування, кримінальне правопорушення, кримінальний проступок, суспільно небезпечне діяння.

Постановка проблеми

Державна політика в напрямку гуманізації кримінального законодавства, наближення до міжнародних стандартів стала поштовхом до запровадження в національне кримінальне законодавство інституту кримінального проступку. Новітні зміни в кримінальному законодавстві та відсутність достатньої правозастосовної практики з розгляду такого виду кримінально-протиправних діянь, як кримінальні проступки, викликали на просторах наукового середовища безліч дискусій з приводу різних аспектів нововведеної категорії: поняття, сутності, визначальних ознак, правових наслідків, порядку досудового розслідування тощо. Зазначені обставини обумовили необхідність дослідження мотиву як ознаку суб'єктивної сторони складу кримінального проступку.

Мета і завдання статті полягають у з'ясуванні мотиву вчинення кримінальних проступків, визначенні особливостей його формування та реалізації.

Стан наукової розробленості проблеми

Першими науковими працями в минулому СРСР, до складу якого входила Україна, присвяченими дослідженню природи мотиву та процесу мотиваційної поведінки стали роботи видатних фахівців із психології, кримінального права і криминології: С.А. Рубінштейна, О.М. Леонтьєва, П.С. Дагеля, Ю.М. Антоняна, О.І. Рарога, Б.С. Утевського, Р.І. Міхеєва, В.В. Лунєєва. Проблемні питання визначення мотиву кримінально протиправної поведінки знайшли своє відображення в наукових працях українських правознавців В.І. Борисова, А.Ф. Зелінського, Г.С. Крайника, А.В. Савченко, О.М. Литвинова, Ю.В. Орлова, Д.І. Масела, В.А. Савченко, В.Я. Тація, В.В. Сташиса, Ю.В. Бауліна, І.М. Даньшина, та ін. Значний внесок у розвиток наукової думки щодо сутності мотиву та мотивації особистості поклали роботи зарубіжних психологів Е. Фромма «Анатомія людської деструктивності», А. Маслоу «Мотивація і особистість» та Х. Хекхаузена «Мотивація і діяльність».

Виклад основного матеріалу

Мотив кримінального правопорушення (франц. *motif* - спонукальна причина; первісно той, що призводить до руху, від лат. - *motivus* - рухомий). У кримінальному законі досліджуваний термін не отримав нормативної фіксації, оскільки мотив - це категорія, перш за все, психологічна, яка перенесена в площину кримінального права. Незважаючи на це, мотиву в кримінальному праві України належить значна практична роль. Мотив враховується: при визначенні характеру суспільної небезпечності вчиненого діяння і ступеня суспільної небезпечності особи; при кваліфікації кримінальних правопорушень; при призначенні виду і розміру покарання тощо. Саме на обов'язковість доказування мотиву і мети вчинення кримінального правопорушення вказують розробники науково-практичного коментаря Кримінального процесуального кодексу (1).

Питання з'ясування спонукальних факторів поведінки людини постали предметом дослідження в перших психологічних школах ХХ ст. Запозичуючи наробітки своїх попередників дослідників-психологів, різні вчені в галузі кримінального права будували власні теоретичні конструкції мотиву у відповідних складах кримінального правопорушення. Ще відомий дореволюційний криміналіст М.П. Чубинський наголошував на використанні поняття мотиву правомірної поведінки всупереч мотиву протиправної поведінки для характеристики злочинних дій (2). Про схожість внутрішньої сторони злочинної поведінки з незлочинною говорить і І.М. Даньшин. Він наголошував на тому, що соціально-психологічний механізм злочинної поведінки має в собі ті ж психологічні елементи (процес та стани), що і механізм правомірної поведінки, однак вони наповнені іншим соціальним змістом (3).

З огляду на це, виражена характеристика особливостей мотиву кримінального проступку вимагає попереднього визначення вихідних методологічних настанов у розумінні мотиву поведінки як спорідненої категорії вищого рівня абстрагування.

Так, мотив поведінки розглядається через призму усвідомлення наявної потреби у працях С.А. Рубінштейна, О.М. Леонтьєва тощо.

Зокрема, як зазначає С.Л. Рубінштейн, більш чи менш адекватно усвідомлене спонукання виступає як мотив. Виникнення мотиву обумовлено спочатку появою потреби, яка породжує спонукання до тієї чи іншої дії. Б.Ф. Ломов зазначає, що сфера особистості в цілому нерозривно пов'язана з потребами, які об'єктивно, закономірним чином детермінують поведінку людини. Мотив, на його думку, є суб'єктивним відображенням потреб, які опосередковані становищем людини в суспільстві. Низка західних теорій мотиву висвітлена у працях А. Маслоу, К. Лоренца, які також розглядають останній через характеристику потреб, потягів тощо.

Характерною рисою іншого напрямку є співставлення мотиву з емоційним станом особистості. Досліджуючи природу мотиву, Б.В. Харазішвілі визначає його як емоційний стан особи, який виражається у прояві волі, пов'язаної з розумінням необхідності даної поведінки і бажанням її здійснення (4). Недоліком такого напрямку є акцентування уваги її прихильниками на психічній активності особистості. З точки зору психології, емоції – дійсно важливий компонент будь-якої психічної діяльності людини, однак вони не є самостійними стимулами і змістовно не визначають психологічного відношення до чогось, хоча, безумовно й впливають на його протікання, реалізацію складових вини, таких її особистісних детермінант, як інтелект та воля.

Радикально протилежний погляд на природу мотиву поведінки представлений німецьким психологом Х. Хекхаузенем. Учений відмічає, що в дійсності ніяких мотивів не існує. Мотив і мотивація не доступні для безпосереднього пізнання.

Побіжний аналіз мотиву як психологічної категорії аж ніяк не звільняє нас від обов'язку узагальнення основних із сучасних підходів до розуміння мотиву кримінального правопорушення, сформованих у кримінально-правовій доктрині, та дозволяє виділити такі з них:

1) Мотив — це актуальна потреба, яка задовольняється способом, забороненим кримінальним законом. Таке вдале кримінологічне визначення мотиву надає А.Ф. Зелін-

ський. Продовжуючи цю тематику, учений виділяє дві основні складові мотиву: 1) основи дії - уявлення про причини та те, заради чого вони скоюються, тобто особистісного змісту вчинку; 2) безпосереднього спонукання — емоційного переживання актуальної потреби у вигляді бажання, пристрасті, придатності;

2) внутрішні спонукання, рушійна сила як мотив кримінального правопорушення (М.С. Таганцев, І.Я. Фойницький, С.В. Познишев, Л.Є. Владимиров тощо) - найбільш поширена та використовувана в дослідницькій практиці концепція. Вона бере свій початок, починаючи з праць класиків вітчизняної кримінально-правової доктрини й до сьогодні зберігає керівні гносеологічні позиції. Так, Л.М. Кривоченко визначає мотив кримінального правопорушення як внутрішнє спонукання, рушійну силу вчинків людини, що визначає його зміст і допомагає більш глибоко розкрити психічне ставлення особи до вчиненого. П.Л. Фріс вважає, що мотив повинен розглядатись як рушійна сила, стимул людської діяльності, те, що штовхає особу на вчинення кримінального правопорушення. На думку А.А. Васильєва, термін «мотив» визначає обумовлені визначеними потребами та інтересами внутрішні спонукання, що викликають в особі рішучість вчинити кримінальне правопорушення. Таку ж позицію щодо мотиву суспільно небезпечного діяння поділяє І.О. Бандурка, узагальнюючи характеристику мотиву у злочинах проти дітей;

3) інтеграційний психологічний утвір (А.В. Савченко), інтегроване психічне утворення (К.В. Юртаєва) - є концепціями, що трансформують, уточнюють наукове уявлення про мотив кримінально караної поведінки. У 2002 році світ побачила монографія А.В. Савченка «Мотив і мотивація злочину», у якій автор визначає мотив кримінального правопорушення як інтегральний психічний утвір, який спонукає особу до вчинення суспільно небезпечного діяння та є його підставою;

4) штучне утворення, яке виконує синтетичну функцію (Ю.В. Орлов). Не заперечуючи існування цієї категорії в науковому обі-

гу, у цілях правозастосовної діяльності автор віддає перевагу категорії мети замість мотиву у відповідних складах кримінального правопорушення. Ця позиція вирізняється своєю прогресивністю і виникла як спроба удосконалення законодавчої категорії «мотиву кримінального правопорушення»;

5. усвідомлені потреби, які спонукають до дії (М.Й. Коржанський), усвідомлене спонукання (Д.П. Котов, О.І. Парог). Д.П. Котов визначає мотив кримінального правопорушення як «породжене системою потреб усвідомлене і оцінене спонукання». За О.І. Парогом: «Мотив злочину - це обумовлене відповідними потребами усвідомлене спонукання, яке стимулює суб'єкта до вчинення злочину і проявляється в ньому». Критика такого підходу призвела до появи нового бачення мотиву, за яким під ним пропонувалось розуміти неусвідомлений характер потреби. Продовжуючи цю тематику, В.Д. Гольдинер вбачає мотив кримінально протиправної поведінки лише в неусвідомленому потязі, прагненні. На думку автора цієї статті, існування в основі мотиву поведінки усвідомлених потреб взагалі не викликає сумніву, особливо це проявляється в результаті співставлення потреби з об'єктом її задоволення.

У Великій українській юридичній енциклопедії мотив кримінального правопорушення визначено як психологічну категорію, під якою розуміється те, що спонукає особу до вчинення суспільно небезпечного діяння, те, чому воно відбувається. Мотив є обов'язковим чинником при реалізації психічно нормальною особою своєї поведінки (як правомірної, так і злочинної). У кримінальному праві мотив є ознакою суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення поряд із виною і метою. [5]

У кримінальному правопорушенні можуть відобразитися кілька мотивів, серед яких слід віднести основний, тобто той, що надає головну спрямованість суспільно небезпечному діянню особи, та додаткові мотиви, які є супутніми до основного. У такому випадку йдеться про полімотивацію кримінального правопорушення.

«Потреби та інтереси, проходячи через свідомість, стають активно спонукальною

силою, що формує мотиваційний процес. Мотивації, що не виходить з потреб, не існує. Разом з тим потреба, що не стала мотивацією, цілком можлива, вона нерідко формується в організмі і психіці індивіда. Так, потреба в військових, не усвідомлена людиною, не стає мотивацією. У загальній поведінці мотиви можуть проявлятися у різних поєднаннях і типах ситуації... До основних елементів механізму індивідуальної злочинної поведінки варто віднести: умови морального формування особистості, мотивацію, конкретну життєву ситуацію, прийняття рішення про вчинення злочину (акт поведінки). Названі елементи О.М. Литвинов розділяє на дві групи: елементи психологічної структури поведінки (мотивація і прийняття рішення про вчинення акту поведінки) і продукти взаємодії об'єктивного і суб'єктивного в індивідуальній поведінці (умови морального формування особистості, конкретні життєві ситуації і акт поведінки)...

У більшості кримінологічних досліджень головна роль у структурі названої системи відводиться мотивації, що розглядається як внутрішній стрижень генезису названого механізму. Причому мотивація розглядається як процес і як сукупність мотиваційних факторів». [6]

К. Юртаєва визначає мотивацію як процес визначення особою характеру та направленості її поведінки, який має три стадії: 1) усвідомлення потреби; 2) актуалізація мотиву і вибір поведінки; 3) вибір конкретного об'єкта і (або) конкретного способу поведінки. Безумовно, ці стадії є гіпотетичними, тому що виявити їхні межі досить складно. Результатом процесу мотивації виступає не сама діяльність, а деяке психічне утворення, що відображає в собі і потреби, і мотиви, і сили, і цілі, і способи їхнього здійснення, тобто всі основні елементи, що безпосередньо ініціюють діяльність і входять у структуру процесу мотивації [7].

Досліджуючи мотиви кримінальних проступків, слід від мотивів їх вчинення відрізняти мотивацію проступку та мотивування проступку. Мотивація кримінального проступку, як і іншого кримінального правопорушення, — це внутрішній процес фор-

мування, розвитку і реалізації мотиву правопорушення, це внутрішнє (суб'єктивне) визрівання протиправного наміру вчинити суспільно небезпечне діяння. Мотивація кримінального проступку включає не тільки мотив правопорушення, а й інші складові мотиваційної поведінки особи (потреби, інтереси, емоції, почуття, ідеали, бажання тощо).

Мотивування кримінального проступку - це раціональне суб'єктивне пояснення особи, яка вчинила правопорушення, причин свого небезпечного діяння (дії чи бездіяльності), пояснюючи сприйнятні для неї обставини, які обумовили вчинення нею суспільно небезпечного діяння - кримінального проступку. У науковій літературі також можна зустріти співставлення мотиву із задоволенням, почуттями, емоціями, психічним станом, але всі вони не витримують більш — менш серйозної критики. Таким чином, в кримінально правовій теорії немає єдиної думки про те, що розуміти під мотивом кримінального правопорушення. Різниця у поглядах, не в останню чергу, обумовлена відсутністю фіксації мотиву кримінального правопорушення на нормативному рівні, складністю всього мотиваційного процесу.

Не ставлячи перед собою завдання щодо ґрунтовного критичного аналізу викладених вище підходів, на думку автора, найбільш виваженим з них є той, згідно з яким мотивом кримінального правопорушення є внутрішні спонукання особи. Додатковим аргументом на користь оперування категорією «спонукання» для позначення мотиву суспільно небезпечної поведінки є її термінологічний аспект. В українськомовній інтерпретації «спонукання» — дія за значенням, означає викликати у кого-небудь бажання робити що-небудь; змушувати, схилити, заохочувати до якоїсь дії, певного вчинку, «потреба». Алгоритм формування мотиваційного процесу можна репрезентувати таким чином: виникнення потреби — виявлення бажання (спонукання) її реалізації — вибір способу досягнення мети.

Разом з тим, перш ніж визначити специфіку мотиву кримінального проступку необхідно виділити ознаки, властивості мотиву поведінки в цілому. Загальновідомо, що

двигуном будь-якої людської активності виступають потреби. І хоча потреби віддзеркалюють внутрішній стан особистості, вони завжди направлені на ті чи інші об'єкти зовнішнього світу, тобто характеризуються єдністю об'єктивного і суб'єктивного. Автор не схильний поділяти позицію тих учених, які розглядають можливість формування мотиву за неусвідомленої потреби. Оскільки тільки у випадку її сприйняття, визначивши об'єкт потреби, людина починає проявляти активність (внутрішню, а потім зовнішню), формує загальну мету своїх дій, а в подальшому способи її досягнення. Мотиваційна поведінка завжди носить вольовий характер, що виражається в активізації вольових процесів, спрямованих, по-перше, на пошук предмета, який здатен задовольнити потребу.

У юридичній літературі існує класифікація мотивів за декількома напрямками: психологічним, кримінально-правовим, кримінологічним, криміналістичним. Для кожного з цих напрямів характерні деякі особливості, що обумовлюються, по-перше, потребами у досягнення конкретних завдань та цілей.

Так, у рамках теоретичної психології певний рух для подальших досліджень проблем мотиваційної поведінки задала класифікація мотивів поведінки, запропонована американським дослідником А. Маслоу. За соціальним змістом учений виділяє потреби і мотиви низького та високого рівня. До потреб низького рівня, у першу чергу, відносять фізіологічні потреби, далі - потреби в безпеці та захисті; потреба в соціальних зв'язках; потреби в самоповазі, визнанні, досягненнях; а, наприкінці, високий рівень складають потреби в самоактуалізації [9].- Незважаючи на достатнє поширення цієї теорії серед представників правових шкіл, класифікація мотивів за психологічними ознаками не здатна в повній мірі відобразити всю специфіку суспільно небезпечних діянь.

У межах науки кримінального права виділяють мотиви: 1) суспільно небезпечні (низькі, особистісного характеру) мотиви - користь, егоїзм, ревнощі, помста; 2) мотиви, позбавлені низького характеру - мотиви

альтруїзму, зацікавленості тощо; 3) «привілейовані» мотиви (вчинення дій під впливом погрози чи примусу, сильного душевного хвилювання, у стані необхідної оборони чи крайньої необхідності).

У кримінологічній науці мотиви класифікують: за видами активності (професійні, суспільно-політичні, навчально-пізнавальні, злочинні; за часом проявлення (постійно, тривало, короткочасно, ситуативно діючі мотиви); за силою проявлення (сильні, помірні, агресивні, слабкі, впливові, не впливові); за критерієм їх змісту (естетичні, ідейні, моральні мотиви, аморальні); за критерієм рівня регуляторної функції (колективістські мотиви, мотиви члени злочинної групи, містичні, корпоративні).

За концепцією, запропонованою Б. В. Харазишвілі, вирізняються мотиви: ідейного характеру (морально-політичні мотиви; мотиви, пов'язані з естетичними потребами, інтересами; мотиви релігійного характеру тощо); особисті - низькі (мотиви егоїстичного характеру); позбавлені низького характеру (неегоїстичного характеру); предметного характеру. [4] Однак, такий підхід, напевно, можна назвати класифікацією у загальноприйнятому розумінні цього слова, оскільки містить перелік мотивів взагалі, а не мотивів суспільно небезпечної поведінки.

В.В. Лунєєв розрізняє наступні види мотивів: 1) політичні; 2) корисливі; 3) насильницько-егоїстичні; 4) анархічно-індивідуалістичні; 5) легковажні-беззвітні; боягузливі-легкодухі. [8]

У.С. Джекебаєв запропонував в основу класифікації мотивів покласти єдиний критерій – суспільну небезпечність злочину і поділити мотиви злочинів на наступні групи: антисоціальні, які є внутрішніми причинами вчинення тяжких злочинів; асоціальні (хуліганство та інші менш тяжкі злочини); псевдосоціальні (вплив інтересів, цінностей окремих соціальних груп (злочини проти правосуддя); протосоціальні (мотиви вчинення злочинів у стані необхідної оборони тощо). [9] Розвиваючи цю ідею, П.С. Дагель згрупував усі мотиви злочинів за ознакою соціальної направленості на три види: суспільно небезпечні, суспільно нейтральні та

суспільно корисні [10]. Вчинення діяння з суспільно корисних мотивів потребує деякого уточнення. Авжеж, вчинення дій у відповідь на протиправну поведінку потерпілого відрізняється меншим ступенем суспільної небезпеки порівняно з іншими мотивами. Однак, вибраний особою спосіб з точки зору кримінального закону є кримінально протиправним, у зв'язку з чим такі мотиви не можна назвати суспільно корисними.

П.С. Дагель класифікував мотиви кримінального правопорушення, взявши за основу критерії соціального напрямку, а саме:

а) суспільно небезпечні мотиви (антидержавні мотиви, особисті мотиви, релігійні мотиви), вони носять кримінально-правовий характер і враховуються при кваліфікації правопорушення та призначенні покарання;

б) суспільно нейтральні мотиви (образи у зв'язку із неправомірними діями потерпілого, сором, чесність та співчуття, матеріальна зацікавленість), які не впливають на прийняття рішень при кваліфікації кримінального правопорушення та призначення покарання;

в) суспільно корисні мотиви, які можуть виступати в якості пом'якшувальних обставин (мотиви захисту від суспільно-небезпечного посягання тощо) [11].

І.М. Даньшин у свій час згрупував мотиви за основними видами кримінальних правопорушень, передбачених кримінальним законом (вбивств, корисливих діянь та ін.). [12] Ю.М. Антонян виділяє різні спонукальні причини в насильницьких кримінальних правопорушеннях: причини вираження так званих суміжних асоціацій; потреб зняти емоційну напругу тощо [13]. І.О. Бандурка в кримінальних правопорушеннях проти дітей розділяє мотиви на групи: за видами активності людини; за часом прояву; за силою прояву; за критеріями їх змісту; за корисливістю та інші [14].

Вбачається, що така класифікація пояснюється репрезентованістю кримінальних правопорушень проти дітей різними розділами Особливої частини кримінального закону, а звідси і їх різною кримінально-правовою та морально-етичною оцінкою.

У правовому середовищі є точка зору, згідно з якою самі по собі мотиви не можуть бути кримінально протиправними, злочинними, такими вони стають від вибору засобів реалізації мотивів, від моральної спрямованості особистості, її відповідності правовим суспільним нормам, їх сприйняття й дотримання. Тим не менше, не можна недооцінювати психічну складову всього мотиваційного процесу: уявлення про причини (потреби), тобто особистісного змісту вчинку, ухвалення рішення діяти саме так, а не інакше. Мотиви кримінально протиправної поведінки виражають найбільш важливі якості, потреби і прагнення особистості.

Слід зазначити, що незалежно від структури складу кримінального правопорушення мотив є необхідним атрибутом суспільно небезпечної поведінки. Мотиви поведінки не можна зрозуміти ізольовано від обставин життя особи, її характеру, соціального стану, суспільних зв'язків, професійних навичок, інтелекту та інших індивідуальних ознак.

Мотив, як самостійна психологічна ознака суб'єктивної сторони кримінального проступку, має місце в проступках, вчинених навмисно.

Серед обставин, що підлягають вивченню при проведенні дізнання за фактом вчинення кримінальних проступків, у законі вказані винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета його вчинення (п. 2 ч. 1 ст. 91 КПК України).

Вказані обставини в теорії кримінального права традиційно віднесені до суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення (проступку чи злочину). Вина, яка може бути виражена у формі умислу або необережності, є обов'язковою ознакою цього елементу складу кримінального правопорушення, а мотив і мета – факультативними ознаками [15].

Суб'єктивна сторона складу кримінального проступку виступає як характеристика внутрішньої сторони правопорушення, виявлення якої дає можливість визначення психічного ставлення особи до вчиненого нею кримінального проступку. Є.Л. Стрельцов наголошує, що саме суб'єктивна сторо-

на кримінального правопорушення складає основну частку доказової діяльності і тим самим викликає основні дискусії між сторонами у кримінальному процесі [16]. Мотив і мета, хоча і мають факультативне значення для кваліфікації кримінального проступку, обов'язково враховуються при призначенні судом покарання.

Відсутність в обвинувальному акті, а потім в обвинувальному вирокі посилення на мотив і мету вчинення кримінального правопорушення ускладнює юридичну кваліфікацію цього діяння й розмежування подібних складів правопорушення [17].

Кримінальні проступки є найбільш масовою складовою частиною системи кримінальних правопорушень в Україні, іншу складають злочини менш тяжкі, тяжкі та особливо тяжкі.

Мотиву кримінального проступку, як кримінальному правопорушенню притаманні всі ті ознаки, які притаманні всім протиправним діянням кримінального характеру, але зі своїми особливостями.

У кримінальних проступках мотиви є менш агресивними, вони не спрямовані на вчинення протиправного діяння з тяжкими і особливо тяжкими наслідками, вони не є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони певного складу кримінальних проступків, а в тих випадках, коли мотив є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони проступку, він впливає на кваліфікацію самого протиправного діяння. Мотив має значення для характеристики і оцінки як навмисних, так і необережних кримінальних проступків.

Мотив кримінального проступку і мета його вчинення є, переважно, факультативною ознакою суб'єктивної сторони кримінального проступку, їх виявлення дає можливість правильно оцінити психічний стан особи в момент вчинення кримінального правопорушення, визначити причини протиправної поведінки, формування і ступінь суспільної небезпеки особи, надати юридично правильну оцінку вчиненому діянню (дії чи бездіяльності).

Усяка поведінка людини, обумовлена її волею, у тому числі і протиправна, певними мотивами і спрямовується певною метою. Між мотивом кримінального проступку і ме-

тою його вчинення існує завжди внутрішній зв'язок. Якщо виник мотив кримінального проступку, то з'являється і відповідна мета. Наявність корисливого мотиву при вчиненні крадіжки (ч. 1 ст. 185 КК України) викликає мету проступку отримати чуже майно, мотив кримінального проступку передбаченого ч. 1 ст. 190 КК України (шахрайство) обумовлює і мету – шляхом обману заволодіти матеріальними цінностями іншої особи.

Визначення мотиву у вчиненні кримінальних проступків викликає тривалу дискусію серед вчених і практиків.

За ступенем суспільної небезпеки кримінальні проступки відрізняються один від одного та володіють індивідуальними ознаками, які характеризують конкретний вид суспільно небезпечного діяння. До таких індивідуальних ознак відноситься мотив будь-якого кримінального правопорушення як фактор, який впливає на суспільну небезпечність діяння та виконує допоміжну роль у визначенні особливостей особи винного. Зазначені обставини, як уже було зазначено, обумовили необхідність дослідження мотиву як ознаки суб'єктивної сторони складу кримінального проступку.

Враховуючи вищевикладене, мотив кримінального проступку можна характеризувати наступними ознаками: 1) наявність потреби (системи потреб); 2) усвідомленість потреби (потреб); 3) вольовий характер; 4) об'єктивно-суб'єктивний характер, оскільки мотив перебуває під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів.

Спираючись на психологічне значення мотиву поведінки та з урахуванням специфіки мотиву у кримінально-правовій сфері, доцільно надати наступне визначення мотиву кримінального проступку: мотивом кримінального проступку є внутрішні спонукання, «начала» (підстави, причини), які обумовлені певними потребами (системою потреб), та реалізуються в конкретних суспільно небезпечних вчинках. Саме таке поняття мотиву кримінального проступку повністю відображає його сутність та змістовні ознаки різних кримінальних проступків. У юридичній літературі існує класифікація мотивів за декількома напрямками: психологічним, кримінально-правовим, криміноло-

гічним, криміналістичним. Для кожного з цих напрямків характерні деякі особливості, що обумовлюються, по-перше, потребами в досягненні конкретних завдань та цілей, по-друге, мотивацією та мотивуванням.

Класифікація мотивів кримінального правопорушення матиме практичну значущість лише в тому випадку, коли відповідатиме потребам правозастосовної практики.

З урахуванням вищевикладеного, мотиви суспільно небезпечних діянь можна поділити на такі групи: мотиви, з наявністю яких Закон встановлює кримінальну відповідальність за певні кримінальні правопорушення; мотиви, встановлення яких свідчить про посилення кримінальної відповідальності (мотивів расової, національної або релігійної нетерпимості, корисливий, хуліганський), та мотиви, які пом'якшують покарання (мотиви співчуття, вчинення діяння у відповідь на неправомірні дії потерпілого, жорстке поводження, під впливом погроз, примусу тощо).

Висновки

На основі вищевикладеного можна зробити наступні висновки:

а) мотив будь-якого кримінально протиправного діяння (злочину чи кримінального проступку) завжди знаходиться в морально-етичній сфері, його моральна оцінка відіграє роль у соціально-психологічній характеристиці діяння;

б) усі без винятку мотиви кримінального правопорушення протирічають моральним устоям суспільства;

в) мотиви завжди мають антисоціальний характер, направлені на порушення конкретних суспільних відносин, які знаходяться під охороною кримінального закону;

г) морально-етична та правова оцінка мотивів кримінального правопорушення є різною;

д) у сучасній доктрині кримінального права не вироблені чіткі наукові критерії поділу мотивів кримінального правопорушення, які б мали універсальний характер;

е) мотиви кримінального проступку мають суттєве значення при призначенні та виконанні покарання;

е) у кримінологічному аспекті встановлення мотиву кримінального проступку допоможе визначити особливості особистості винного, його морально-правові якості, психофізичні особливості, ставлення до дійсності;

ж) у необережних кримінальних проступках теж можна виокремлювати мотиви їх вчинення. Наприклад, мотивами порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою (ст. 272 КК України) можуть бути: 1) помилково сприйняті виробничі інтереси; 2) прагнення полегшити свої обов'язки або намагання не обтяжувати себе створенням умов, що гарантують безпечне виконання таких робіт; 3) бажання раніше завершити роботу тощо.

Мотив вчинення кримінального проступку, як і іншого кримінального правопорушення, є невід'ємним елементом у структурі мотивації суспільно небезпечного діяння, а основою мотивації кримінальної поведінки є зміст і потреби особистості, які вона не може задовольнити законним способом. Мотивування кримінального проступку передує самому вчиненню правопорушення – це своєрідне «виправдання» винної особи своєї протиправної поведінки і вчинення суспільно небезпечного діяння.

Література

1) Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / О.М. Бандурка, Є.М. Блажівський, Є.П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х.: Право, 2013. – 768 с.

2) Чубинський М.П. Мотив преступной деятельности и его значение в уголовном праве / М.П. Чубинский. – Ярославль: Типо-Литорг. Г. Фальк 1900. – 350 с.

3) Преступность: понятие и общая характеристика, причины и условия. Учебное пособие / Даньшин И.Н. – Киев: Изд-во УМК ВО при Минвузе УССР, 1988. – 88 с.

4) Харазишвили Б.В. Вопросы мотива поведения преступника в советском праве. Тбилиси. Монография, 1963. с. 27

5) Велика українська юридична енциклопедія [в 20-ти томах]. – Х.: «Право». –

Том 17. Кримінальне право, 2017. – С. 524 (1062 с.).

6) Литвинов О.М. Структура механізму індивідуальної злочинної поведінки. Теорія і практики правоохоронної діяльності. – Х. 1008. – С. 33.

7) Юртаєва К. Мотивація злочину // Вісник Кримінологічної асоціації України. – Х. 2018. – Режим доступу: visnikkou.wenode.com.ua.

8) Лунеєв В.В. Преступное поведение: мотивация, прогнозирование, профилактика. М., 1991 С. 52.

9) Джекебаев У.С., Рахимов Т.Г., Судаклова Р.Н. Мотивация преступления и уголовная ответственность. Алма-Ата, 1987. С. 21.

10) Дагель П.С. Классификация мотивов и ее криминологическое значение // Вопросы социологии права. Иркутск, 1976. С. 272-275.

11) Дагель П.С. Проблемы вины в ответственности уголовного права / П.С. Дагель: учебные записки ДВГУ. – Владивосток. – Вып. 21. – ч. 1. – С. 162.

12) Даньшин И.М. О значении мотива преступления при изучении предупреждения преступлений // Вопросы борьбы с преступностью. М., 1969. №10. С. 70.

13) Антонян Ю.М. Психология преступника и расследования преступлений: монография / Ю.М. Антонян, М.И. Еникеев, В.Е. Эминов. М.: Юрист, 1996. С. 154-155.

14) Бандурка І.О. Кримінально-правовий захист дитинства в Україні. Монографія. Харків, Золота миля. 2015, с. 233 / 408.

15) Станкович М.І. Межі доказування суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення // Юридичний науковий електронний журнал. - №4. – 2019. – С. 251 (с. 249-253).

16) Стрельцов Є.Л. Суб'єктивна сторона злочину // Вісник Асоціації Кримінального права України. – 2013. - №1. – С. 161 (с. 160-170).

17) Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар (за заг. ред. В.Г. Гончаренко, В.Т. Нора, М.Є. Шумила). – К., Юстініна. – 2012. – с. 243 (1224 с.)